

KREATIVNO RAČUNOVODSTVO U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA U BIH

CREATIVE ACCOUNTING IN COMPANIES IN B&H

Ševala Isaković-Kaplan

Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Adela Delalić

Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

© MESTE NGO
JEL category: M4

Apstrakt

Finansijski izveštaji kao krajnji produkt računovodstvenog informacionog sistema predstavljaju strukturirani prikaz finansijskog stanja i finansijskog uspeha poslovanja pravnog lica tokom određenog perioda posmatranja. Finansijski izveštaji trebaju na istinit i fer način prikazati finansijski učinak transakcija na finansijski položaj, uspeh i novčane tokove pravnog lica, što je moguće samo uz adekvatnu i doslednu primenu odredbi Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MSFI) i relevantnog zakonodavnog okvira za finansijsko izveštavanje. U situaciji kada informacije prezentirane u finansijskim izveštajima ne odgovaraju stvarnom stanju i uspehu društva, objavljeni finansijski izveštaji zasigurno, ne ispunjavaju misiju koja im je odredbama MSFI-ova definisana, te tako ne pomažu donosiocima poslovnih odluka, već naprotiv, prezentacijom netačnih podataka navode ih na pogrešne poslovne odluke.

S ciljem sagledavanja problematike izloženosti društava u Bosni i Hercegovini (BiH) riziku od računovodstvenih prevara, provedeno je empirijsko istraživanje sa namerom sagledavanja u kojoj meri menadžeri privrednih društava u BiH primenjuju tehnike kreativnog računovodstva radi uticaja na finansijske pozicije iskazane u finansijskim izveštajima. U radu su komparirane najčešće računovodstvene smicalice koje je, američki autor Howard M. Schilit zabeležio u finansijskim izveštajima američkih društava, sa najčešće korištenim tehnikama kreativnog računovodstva u bosanskohercegovačkim preduzećima prema provedenom istraživanju autora.

Budući da revizori nisu ispunili očekivanja javnosti u pogledu zaštite od računovodstvenih prevara u društvima čije finansijske izveštaje revidiraju, oči javnosti, u novije vreme, usmerene su ka forenzičnom

Adresa autora zaduženog za korespondenciju:

Ševala Isaković-Kaplan

Sevala.isakovic-kaplan@efsa.unsa.ba

računovođi, novom akteru računovodstveno-revizorske profesije, čiji je osnovni zadatak istraga prevara u finansijskim izveštajima društava. Rad donosi pregled aktuelnog stanja razvijenosti

računovodstveno-revizorske profesije u BiH, sa fokusom analize na mogućnost sticanja zvanja forenzičnog računovođe u BiH.

Ključne reči: računovodstveni informacijski sistem, finansijski izveštaji, kreativno računovodstvo, revizor, forenzički računovođa.

Abstract

Financial statements as the outcome of the accounting system are represented structured view of the financial condition and financial success of the business of legal entity for a specified period of observation. Financial statements should show the accurate, true and fair the financial impact of transactions on the financial position, cash flows and the success of the legal entity, which is only possible with adequate and consistent application of the provisions of (IFRS) and related legislative framework for financial reporting. In a situation when the information presented in the financial statements do not correspond to the actual situation and the success of the company then published financial statements certainly do not achieve the mission given to them by the provisions of the IFRS, and thus do not help business decision makers. But on the contrary by presentation of an incorrect data lead them to wrong business decisions.

In order to consider an exposure of entities in Bosnia and Herzegovina (B&H) from the risk of accounting frauds, empirical research was conducted with the intention of looking at the extent to which managers of companies in B&H use creative accounting techniques to impact on the reported financial position in the financial statements. The paper will be included the comparison between the most often accounting tricks that American author Howard M. Schilit recorded in the financial statements of American companies with the most commonly used techniques of creative accounting in B&H companies according to authors conducted research.

Investors are expecting from the auditors disclosure of accounting frauds in companies whose financial statements are audited, but auditors did not meet the expectations of the public. Therefore, in recent times, the eyes of the public are directed towards forensic accountant, a new actor of accounting-auditing profession, whose main task is the investigation of fraud in the financial statements of companies. The paper provides an overview of the current state of development of accounting and auditing profession in Bosnia and Herzegovina, with a focus on the analysis of the possibility of acquiring the title of forensic accountants in B&H.

Key words: accounting information system, financial reports, creative accounting, auditor, forensic accountant.

1 UVOD

Računovodstvo kao informacijski sistem je integrisano rešenje za vrednovanje, praćenje i izveštavanje o poslovanju preduzeća, a finansijski izveštaji kao krajnji produkt računovodstvenog informacijskog sistema predstavljaju strukturirani prikaz finansijskog stanja i finansijskog uspeha poslovanja pravnog lica tokom određenog perioda posmatranja. Cilj pripreme i prezentacije finansijskih izveštaja jeste pružanje informacija o finansijskom položaju, finansijskom uspehu, novčanim tokovima, promenama u vlasničkom kapitalu i ostalim relevantnim informacijama koje

se odnose na domen poslovanja pravnog lica, a koje su korisne širem spektru donosioca poslovnih odluka. Nažalost, proces finansijskog izveštavanja preduzeća opterećen je informacijskim neskladom između, s jedne strane, menadžmenta društva koji raspolaže potpunim informacijama o poslovanju društva i, s druge strane, svih ostalih tržišnih aktera koji o poslovanju preduzeća znaju onoliko koliko im je menadžment predočio o poslovanju društva kroz prezentirane finansijske izveštaje. Upravljanje poslovanjem i razvojem preduzeća, danas je nemoguće zamisliti bez transparentnog i kvalitetnog finansijskog izveštavanja svih privrednih subjekata.

2 KREATIVNO RAČUNOVODSTVO: OD IDEJE DO PRAKSE

Uz finansijsko izveštavanje često se povezuju izrazi: „kreativno računovodstvo“, „manipulativno računovodstvo“, „kozmetičko izveštavanje“, „friziranje finansijskih podataka“ i drugi slični izrazi. (Stolowy & Lebas, 2002) Iako, možemo pretpostaviti i verovati da postoje privredna društva koja u procesu finansijskog izveštavanja slede pravila propisana MSFI-ovima i lokalnim zakonodavnim propisima, s druge strane, sigurni smo da nisu retka preduzeća koja slobodno i svesno ignorišu propise u procesu finansijskog izveštavanja s namerom ostvarivanja vlastitih interesa. Naime, nečastan menadžment često manipulira finansijskim izveštajima i zavarava računovodstveno nedovoljno obrazovane korisnike finansijskih izveštaja. U situaciji kada informacije prezentirane u finansijskim izveštajima ne odgovaraju stvarnom stanju i uspehu društva, objavljeni finansijski izveštaji, zasigurno, ne ispunjavaju misiju koja im je odredbama MSFI-ova i relevantnim zakonskim propisima definisana, te tako ne pomažu donosiocima poslovnih odluka, već naprotiv, prezentacijom netačnih podataka navode ih na pogrešne poslovne odluke, rezultirajući u konačnici neefikasnom alokacijom i upotrebom oskudnih resursa društva.

Iako je, izvorno, kreativno računovodstvo kao računovodstvena disciplina osmišljeno sa namerom pružanja korisnicima finansijskih izveštaja što je moguće realnijeg prikaza finansijskog stanja i rezultata poslovanja društva,

agresivna i nedosljedna primena tehnika kreativnog računovodstva umesto da rezultira tačnim finansijskim izveštajima sve više rezultira lažnim finansijskim izveštajima. Ovakva praksa omogućena je primenom različitih modela procene vrednosti za potrebe utvrđivanja stvarnih vrednosti finansijskih pozicija prezentiranih u finansijskim izveštajima, kojima se služi kreativno računovodstvo, a koji bez obzira koliko bili teorijski savršeno osmišljeni, njihova praktična primena opterećena je određenom dozom subjektivizma procenitelja, a samim tim i podložna iskrivljivanju vrednosti pod uticajima različitih interesnih skupina. Fleksibilna primena računovodstvenih politika, rezultirala je situacijom da je „kreativno računovodstvo“ u praksi postalo sinonim za 'manipulativno računovodstvo' (Belak, 2011, p. 142).

3 KREATIVNO RAČUNOVODSTVO NA SCENI U SAD

O zloupotrebi tehnika kreativnog računovodstva u privrednim društvima širom sveta pisali su brojni autori, ali ipak u literaturi je najviše citiran američki autor Howard M. Schilit¹. Schilit je prvu knjigu o računovodstvenim smicalicama napisao 1993.god., drugo izdanje je usledilo 2002.god., a treće izmenjeno i dopunjeno izdanje pojavljuje se na tržištu 2010.god. Komparativni pregled sedam najčešćih vrsta računovodstvenih prevara prezentiranih u tri izdanja najpoznatijeg bestsellera o prevarama u domenu finansijskog izveštavanja prikazan je u tabeli 1.

Tabela 1. Najčešće vrste računovodstvenih prevara prema autoru Schilitu

Prevare	Izdanje 1993.	Izdanje 2002.	Izdanje 2010.
1	Priznavanje prihoda pre nego što je isti stvarno zarađen	Priznavanje prihoda prerano ili priznavanje prihoda upitnog kvaliteta	Priznavanje prihoda prerano
2	Priznavanje lažnih prihoda	Priznavanje fiktivnih prihoda	Priznavanje fiktivnih prihoda
3	Napuhivanje zarada neponavljajućim dobicima	Napuhivanje zarade neponavljajućim dobicima	Napuhivanje zarade neponavljajućim dobicima
4	Nepravilno objavljivanje obaveza	Prebacivanje tekućih rashoda u kasniji ili raniji period	Prebacivanje tekućih rashoda u kasniji period

¹ Za autora Howard M. Schilit, neretko se može pročitati da je „Sherlock Holmes u računovodstvu“ a njegovo

otkriće sedam najčešćih računovodstvenih smicalica mnogi zovu „sedam smrtnih greha u računovodstvu“.

Prevare	Izdanje 1993.	Izdanje 2002.	Izdanje 2010.
5	Prebacivanje tekućih prihoda u kasniji period	Pogrešna knjiženja ili nepravilno reduciranje obaveza	Upotreba drugih tehnika za skrivanje rashoda ili gubitaka
6	Prebacivanje tekućih rashoda u kasniji period	Prebacivanje tekućih prihoda u kasniji period	Prebacivanje tekućih prihoda u kasniji period
7	Prebacivanje budućih rashoda u tekući period	Prebacivanje budućih rashoda u raniji period	Prebacivanje budućih rashoda u raniji period

Izvor: (Schilit, 1993) (Schilit, 2002) (Schilit & Perler, 2010)

Kao što se iz tabelarnog prikaza može uočiti prevare u domenu preranog priznavanja prihoda, priznavanja fiktivnih prihoda, napuhivanja zarada neponavljajućim, neodrživim, ostalim dobitima, prebacivanje tekućih prihoda u kasniji period, prebacivanje tekućih rashoda u budući period, prebacivanje budućih rashoda u raniji period predstavlja šest kategorija tehnika kreativnog računovodstva koje je Schilit identificirao kao najčešće ponavljajuće vrste prevara u finansijskim izveštajima, dok je sedma vrsta prevara doživjela neznatne promene kako tehnički u samom nazivu tako i suštinski u varijantama pojavljivanja, pa beležimo njenu evoluciju od nepravilnog objavljivanja obaveza preko pogrešnih knjiženja i reduciranja obaveza do uopšte upotrebe drugih tehnika za skrivanje rashoda ili gubitaka, što ustvari znači da pojedini oblici prevara imaju jasno izraženu tendenciju ponavljanja. (Schilit, 1993; 2002; 2010)

4 KREATIVNO RAČUNOVODSTVO U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA U BIH

Teza svjetski poznatog autora Griffithsa koji u uvodu svoje knjige „Kreativno računovodstvo“ ističe: „Svako preduzeće frizira svoju dobit. Svaki set izveštaja u zemlji zasniva se na poslovnim knjigama koje su ili lagano prokuvane ili pak potpuno pečene.“ (Griffiths, 1986) motivira na istraživanje: u kojoj meri menadžment privrednih društava u BiH koristi kreativno računovodstvo kao alat za friziranje finansijskih izveštaja društava, kao i koje tehnike kreativnog računovodstva imaju primat u korištenju? Istraživanje je obuhvatilo 126 društava sa područja BiH, a ispitanici su trebali, koristeći skalu brojeva od 1 do 6, rangirati prema važnosti i učestalosti korištenja konkretne tehnike kreativnog računovodstva, na način da su brojem 1 trebali označiti područje finansijskog izveštavanja/tehniku kreativnog računovodstva

koju najčešće koriste u društvima u BiH, brojem 2 su trebali označiti područje finansijskog izveštavanja/tehniku kreativnog računovodstva koja je sledeća po intenzitetu korištenja, i tako dalje sve do broja 6 kojim su ispitanici označavali područje finansijskog izveštavanja/tehniku kreativnog računovodstva koju najmanje koriste u društvima u BiH, a u slučaju da u određenom području finansijskog izveštavanja/tehniku kreativnog računovodstva uopšte ne koriste, ispitanici su je označavali sa brojem 0.

Imajući u vidu ciljeve provedenog istraživanja, definisane su hipoteze istraživanja:

- H1: Ne postoji statistički značajna razlika u pogledu korištenja tehnika kreativnog računovodstva u područjima priznavanja prihoda i rashoda u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH.
- H2: Postoji statistički značajna razlika u pogledu korištenja tehnika kreativnog računovodstva u područjima priznavanja prihoda, rashoda, sredstava, obaveza, kapitala i beleški u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH.
- H3 Ne postoji statistički značajna razlika u pogledu korištenja tehnika kreativnog računovodstva koje uvećavaju i umanjuju pozicije prihoda u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH.
- H4: Ne postoji statistički značajna razlika u pogledu korištenja tehnika kreativnog računovodstva koje uvećavaju i umanjuju pozicije rashoda u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH.

Za potrebe testiranja postavljene prve, treće i četvrte istraživačke hipoteze biće korišten

Wilcoxon-ov rang test,² koji se koristi za testiranje razlike vrednosti ordinalne varijable u slučaju dva zavisna uzorka, dok je za testiranje postojanja razlike u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva u svih šest analiziranih područja primjene: prihoda, rashoda, sredstava, obaveza, kapitala kao osnovnih područja finansijskog izveštavanja i beleški uz finansijske izvještaje kao izuzetno važnog nefinansijskog područja

izveštavanja preduzeća, tj. za testiranje druge istraživačke hipoteze korištena je Friedmanova dvosmerna analiza varijanse rangova (ordinalna varijabla, šest zavisnih (uparenih) uzoraka).

U tabeli 2 prikazani su odgovori ispitanika, a u tabelama 3 do 11 rezultati sprovedenog istraživanja.

Tabela 2. *Odgovori ispitanika prema izraženim stavovima o stepenu korištenja tehnika kreativnog računovodstva (TKR) u pojedinačnim područjima finansijskog izveštavanja u društvima u BiH*

Područje finansijskog izveštavanja	Gradacija stepena korištenja TKR prema skali 1 - 6: 1 najčešća upotreba – - 6 najređa upotreba; 0 nema korištenja							Broj odgovora			\bar{X}	Mo
	1	2	3	4	5	6	0	Odgovori ispitanika	Nema odgovora	Ukupan broj		
Rashodi	33	23	23	8	11	10	14	122	2	126	2,73	1
Sredstva	9	17	18	25	19	11	21	120	6	126	3,62	4
Obaveze	10	9	27	23	17	16	18	120	6	126	3,75	3
Kapital	7	8	15	10	28	31	21	120	6	126	4,38	6
Beleške	9	11	13	13	15	32	27	120	6	126	4,18	6

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Odgovori ispitanika na pitanje u vezi gradacije područja finansijskog izveštavanja prema zastupljenosti tehnika kreativnog računovodstva, prezentirani su u tabeli 2 i predstavljeni kroz prosečnu ocenu izračunatu putem formule za izračunavanje aritmetičke sredine. Pri ovom postupku korištene su sledeće statističke formule za modus, kao predstavnika pozicione srednje vrijednosti, i aritmetičku sredinu, kao najznačajnije potpune mere srednje vrednosti, respektivno:

$$Mo = X_j, \text{ gde je } f(X_j) = \max_{i=1,2,\dots,n} f(X_i)$$

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k X_i f(X_i)$$

Analizom dobijenih odgovora od strane ispitanika i izračunatih srednjih vrednosti, na temelju istih, možemo zaključiti sledeće:

- Područje priznavanja rashoda najviše je podložno korištenju tehnika kreativnog računovodstva dobivši prosečnu ocenu 2,73.

Ujedno područje priznavanja rashoda je područje finansijskog izveštavanja za koje je najveći broj ispitanika (33 ispitanika) odgovorio da je to najznačajnije područje za friziranje finansijskog rezultata dodelivši mu oznaku 1, odnosno rashodi su zauzeli prvo mesto u manipuliranju finansijskim rezultatom društva, sa jedne strane, dok je sa druge strane za ovo područje finansijskog izveštavanja najmanji broj ispitanika (14 ispitanika) odgovorio da se u ovom domenu ne koriste tehnike kreativnog računovodstva.

- Sledeće područje finansijskog izveštavanja u kojem se značajno koriste tehnike kreativnog računovodstva jeste područje prihoda sa dodeljenom prosečnom ocjenom 2,92. Ovo područje zauzima i drugo mesto prema dodeljenim ocenama ispitanika za najčešće manipulirano područje finansijskog izveštavanja društva (32 odgovora ispitanika), i za ocenu područja koje nije podložno prevarama (16 odgovora ispitanika).

² Wilcoxon signed-rank test

- Sledeće po redu učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva jeste područje sredstava sa dodeljenom prosečnom ocenom 3,62 a potom područje obaveza sa prosečnom ocenom 3,75. Najmanje osetljivo područje finansijskog izveštavanja na manipulacije sa iskazanim vrednostima jeste područje kapitala koje je dobilo prosečnu ocenu 4,38 a što je i razumljivo, jer se promene kapitala dodatno prate od strane različitih institucija, npr. Komisije za hartije od vrednosti u akcionarskim društvima. Čak su i beleške uz finansijske izveštaje podložnije područje manipulacijama u odnosu na područje kapitala, dobivši prosečnu ocenu 4,18. Ipak za područje beleški uz finansijske izveštaje nominalno najveći broj ispitanika (27 ispitanika) odgovorio je da u ovom području finansijskog izveštavanja ne koriste tehnike kreativnog računovodstva, dodeljujući ovom području ocenu 6, kao pokazatelj najslabije zastupljenosti tehnika kreativnog računovodstva.

Analizirajući različite teorije prevara u domenu finansijskog izveštavanja od strane različitih autora može se steći zaključak da su prevare u domenu priznavanja prihoda češće i veće u odnosu na prevare u drugim područjima finansijskog izveštavanja. Također, ranije citirano istraživanje Schilita pokazuje da od sedam najčešćih računovodstvenih prevara u društvima četiri prevare su iz domena prihoda, i to: pozicionirane na prvo, drugo, treće i šesto mesto prema učestalosti pojavljivanja u preduzećima. Preostale prevare koje je zabilježio Schilit su iz domena rashoda i pri tom pozicionirane na četvrto, peto i sedmo mesto prema učestalosti pojavljivanja u privrednim društvima. (Schilit & Perler, 2010)

Ipak, provedeno istraživanje u privrednim društvima u BiH pokazalo je nešto drugačiji rezultat, a razlog za ovakvo stanje možemo pravdati činjenicom da u BiH brojna preduzeća posluju nerentabilno, pa u želji da ne završe poslovnu godinu sa gubitkom, ili bar da umanje vrednost iskazanog gubitka, češće posežu za manipulacijama u području priznavanja rashoda, kako bi pozicije rashoda umanjili, a time finansijski rezultat iskazan u bilansu uspeha uvećali, budući

da je računovođama lakše sakriti rashode, nego priznati fiktivne prihode.

Ako skalu ocenjivanja od 1 do 6 koju su ispitanici trebali primenjivati prilikom rangiranja učestalosti primene ponuđenih tehnika kreativnog računovodstva pojednostavimo i kažemo da dodeljene ocene 1 i 2 označavaju čestu upotrebu tehnika kreativnog računovodstva, ocene 3 i 4 srednje izraženu upotrebu tehnika kreativnog računovodstva, a ocene 5 i 6 rijetku primenu navedenih tehnika, možemo zaključiti da se u područjima priznavanja prihoda i rashoda tehnike kreativnog često koriste u društvima u BiH, dok su područja priznavanja sredstava, obaveza i kapitala te beleške uz finansijske izveštaje srednje podložna upotrebi tehnika kreativnog računovodstva u BH društvima, što odgovara svetskim istraživanjima na ovu temu. Citirano istraživanje Schilita pokazalo je da sedam najčešćih vrsta računovodstvenih prevara u društvima su upravo prevare u domenu priznavanja prihoda i rashoda u finansijskim izveštajima društava, što je naravno razumljivo, jer korekcijom prihoda i rashoda u željenom nivou i željenom smeru direktno se utiče na finansijski uspeh društva ali i indirektno na finansijski položaj društva. (Schilit & Perler, 2010)

Provera hipoteze H1: Budući da su područja prihoda i rashoda najviše podložna pojavi računovodstvenih prevara u preduzećima širom sveta, a kako vidimo i u preduzećima u BiH, fokus analize dalje je usmeren na testiranje hipoteze H1, tj. da ne postoji statistički značajna razlika u pogledu korišćenja tehnika kreativnog računovodstva u područjima priznavanja prihoda i rashoda u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH. Obzirom da se radi o ponovljenom merenju ordinalnog tipa, na istom uzorku, hipoteza H1 testirana je uz pomoć Wilcoxon-ovog rang testa za zavisne (uparene) uzorke. Rezultati primene ovog testa dati su u Prilogu (tabele 4 i 5).

Na osnovu p -vrednosti ($p=0,334>0,05$) zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva u domenu priznavanja prihoda i domenu priznavanja rashoda, čime je potvrđena hipoteza H1.

Provera hipoteze H2: Obzirom da se radi o šest ponovljenih merenja ordinalne prirode, na istom uzorku, za potrebe testiranja druge istraživačke

hipoteze H2, tj. da postoji statistički značajna razlika u pogledu korištenja tehnika kreativnog računovodstva u područjima priznavanja prihoda, rashoda, sredstava, obaveza, kapitala i beleški u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH, korištena je Friedman-ova dvosmerna analiza varijanse rangova, kao neparametarska varijanta analize varijanse (ANOVA-e) za ponovljena mjerenja. Rezultati Friedman-ovog testa dati su u Prilogu (tabele 6 i 7).

Na osnovu rezultata provedenog Friedman-ovog testa ($p=0,000<0,05$) zaključujemo da postoji statistički značajna razlika u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva između

navedenih područja primene, čime je potvrđena hipoteza H2.

Budući da je provedeno istraživanje pokazalo indiferentnost ispitanika u privrednim društvima u BiH, u pogledu primene tehnika kreativnog računovodstva u domenima priznavanja prihoda i rashoda, dalji fokus istraživanja usmeren je na preferencije istih u pogledu upotrebe tehnika kreativnog računovodstva sa namerom povećanja/smanjenja pozicije prihoda/rashoda u finansijskim izveštajima. U tabeli 3 prezentirani su odgovori ispitanika na temu gradacije stepena korištenja tehnika kreativnog računovodstva na pozicijama prihoda i rashoda u finansijskim izveštajima.

Tabela 3. Analiza odgovora ispitanika prema izraženim stavovima o stepenu korištenja TKR u domenu priznavanja prihoda u društvima u BiH

Tehnika KR	Gradacija stepena korištenja TKR prema skali 1 - 6: 1 najčešća upotreba – - 6 najređa upotreba; 0 nema korištenja							Broj odgovora			Mo	\bar{X}
								Odgovori ispitanika	Nema odgovora	Ukupan broj		
	1	2	3	4	5	6	0					
1) Priznavanje u tekućem periodu prihoda koji se odnose na budući period	30	12	23	13	8	10	24	120	6	126	1	2,86
2) Ostavljanje prihoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu	16	18	22	21	9	10	25	121	5	126	3,0	3,20
3) Priznavanje u tekućem periodu rashoda koji se odnose na budući period	21	16	23	13	11	12	20	116	10	126	3	3,14
4) Ostavljanje rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu	20	17	19	18	10	15	18	117	9	126	1	3,26

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Analizom dobijenih odgovora od strane ispitanika na pitanje u vezi gradacije specifičnih tehnika kreativnog računovodstva prema učestalosti njihove primene u području priznavanja prihoda i rashoda, došli smo do sledećih rezultata:

- Tehnika priznavanja u tekućem periodu prihoda koji se odnose na buduća razdoblja predstavlja tehniku kreativnog računovodstva kojoj su ispitanici dodelili najviše puta ocenu 1, odnosno ocenili je kao tehniku koja se najviše koristi za manipulacije u području priznavanja prihoda. Ova tehnika je prosečno gledano također bolje rangirana prema zastupljenosti u primeni u području prihoda u društvima u BiH, sa prosečnom ocenom 2,86, u odnosu na tehniku ostavljanje prihoda

tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu koja je zavredila prosečnu ocenu 3,20. Nešto veća zastupljenost tehnike prevremenog priznavanja prihoda u području finansijskog izveštavanja u društvima u BiH, u odnosu na tehniku odlaganja momenta priznavanja prihoda, posledica je aktuelne situacije u kojoj se nalaze brojna preduzeća u BiH, gde zbog pada poslovnih aktivnosti i sa željom umanjenja negativnih rezultata poslovanja, kada tehnike skrivanja rashoda više ne pomažu, menadžeri posežu za prećenjivanjem prihoda.

- Tehnika priznavanja u tekućem periodu rashoda koji se odnose na buduća razdoblja je tehnika kreativnog računovodstva koja je

zavredila prosečnu ocenu ispitanika 3,14, dok je tehnika ostavljanja rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem razdoblju rangirana prosečnom ocenom 3,26. Dobijeni rezultati mogu se pravdati stavom da menadžeri uspešnih BH kompanija, koji nisu primarno motivisani za uvećanje dobiti, već sa željom da "nadmudre" državu i plate nižu vrednost poreza na dobit, često posežu za precenivanjem rashoda u svojim izveštajima.

Provera hipoteza H3 i H4: Izračunate srednje vrednosti, na temelju odgovora ispitanika, pokazuju da analizirane tehnike kreativnog računovodstva nisu predmet posebno izraženih pojedinačnih preferencija od strane ispitanika, tj. u skladu sa potrebama i interesima menadžera sve tehnike kreativnog računovodstva u domenu priznavanja prihoda i rashoda mogu naći svoju punu primenu, što možemo testirati kroz hipoteze H3 i H4 da ne postoji statistički značajna razlika u pogledu korištenja tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose uvećanju/smanjenju vrednosti pozicija prihoda/rashoda u finansijskim izveštajima privrednih društava u BiH. Obzirom da se u oba slučaja radi o dva ponovljena merenja iskazana ordinalnom varijablom, na istom uzorku, primenjen je Wilcoxon-ov rang test. Rezultati primene ovog testa na navedene podatke prezentirani su u tabelama 8 – 11. u Prilogu.

H3: Na osnovu p -vrednosti ($p=0,111 > 0,05$) zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose uvećanju i smanjenju pozicija prihoda u finansijskim izveštajima u privrednim društvima u BiH, čime je potvrđena hipoteza H3.

H4: Na osnovu p -vrednosti ($p=0,279 > 0,05$) zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose povećanju i smanjenju vrednosti pozicija rashoda u

finansijskim izveštajima u privrednim društvima u BiH, čime je potvrđena i hipoteza H4.

Dobijeni rezultati mogu se tumačiti na način da prema tehnikama uvećanja/smanjenja vrednosti prihoda/rashoda u finansijskim izveštajima menadžeri BH kompanija nemaju posebnih preferencija i iste koriste za potrebe ujednačavanja finansijskog rezultata po godinama, odnosno u periodima kada je menadžmentu u interesu umanjiti finansijski rezultat primenjuju tehniku odlaganja momenta priznavanja prihoda i tehniku preranog priznavanja rashoda, a u periodu kada žele uvećati finansijski rezultat primenjuju tehniku prevremenog priznavanja prihoda i tehniku odloženog priznavanja rashoda.

5 GLAVNI AKTERI BORBE PROTIV RAČUNOVODSTVENIH PREVARA

Prema rezultatima istraživanja Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) - Udruženje certifikovanih istražioca prevare³, kompanije širom sveta godišnje izgube prosečno 5% svojih prihoda zbog prevare, što primenjeno na bruto svetski proizvod u 2013.godini rezultira ukupnim gubicima od prevara u iznosu od više od 3,7 milijardi USD. (Ratley, 2014) Nažalost, u BiH ne postoji ni jedna organizacija/udruženje koje se bavi istragom prevara, pa tako nemamo ni zvaničnih statističkih istraživanja na temu učestalosti prevara u BH preduzećima i procenjenih gubitaka po osnovu istih.

Imajući u vidu dosadašnje rezultate provedenih istraživanja širom sveta evidentno je da je prevara sve više, uz neospornu činjenicu da „kada su vremena dobra, ljudi varaju, kada su vremena loša, ljudi varaju više.“ (Singleton & Singleton, 2010) U vreme recesije rizik od upotrebe tehnika kreativnog računovodstva s namerom lažnog finansijskog izveštavanja dodatno raste, jer menadžment društava, kada u lošem poslovnom okruženju ne može ostvariti zacrtane ciljeve rasta, iste nastoji postići friziranjem finansijskih izveštaja.

³ ACFE je globalna, profesionalna organizacija posvećena borbi protiv prevare i kriminala u belim rukavicama, sa preko 70.000 članova u preko 150 zemalja, osnovana 1988.godine, i danas glavna finansijska istražna organizacija na svetu. Program certifikovanih istražioca prevare (CFE Certified Fraud

Examiner) koji provodi ACFE je međunarodno priznat akreditacijski proces za osobe koje poseduju specijalizirane veštine potrebne za otkrivanje, istragu i prevenciju prevare.

Bez obzira na sve mjere prevencije od prevara, „u računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su slijedili finansijski kolapsi, a u posljednje vrijeme i u većem obimu i s težim poslasticama za sve nas“ (Kolar, 2010, p. 83) Investitori od revizora očekuju razotkrivanje svih slučajeva računovodstvenih prevara u društvima čije finansijske izveštaje revidiraju. Ipak, revizori koji svoj rad zasnivaju na uzorku računovodstvene dokumentacije, te svoj sud izražavaju unutar određenih granica značajnosti, razmatrajući samo one „prevare koje uzrokuju značajna pogrešna prikazivanja u finansijskim izveštajima“ (Standard, 2009, p. 3) ne mogu adekvatno ispuniti očekivanja javnosti. S druge strane, različiti istraživači privrednog kriminala u ime državnih institucija (kriminalisti, pravnici) nemoćni su u razotkrivanju slučajeva upotrebe nedozvoljenih tehnika kreativnog računovodstva u privrednim društvima čije poslovanje prate, nadziru i/ili istražuju, jer ne raspolažu sa dovoljno znanja iz oblasti ekonomije, a posebno iz područja računovodstva i revizije. (Isaković-Kaplan, 2014)

“Forenzično računovodstvo i profesionalni forenzični računovođa popunjavaju prazninu među računovođama, revizorima, inspektorima i drugim predstavnicima državne i sudske vlasti, kojima nedostaju posebna znanja i vještine za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje kaznenih i drugih nedozvoljenih radnji na području uspostavljanja, delovanja i gašenja preduzeća”. (Kolar, 2010, p. 89)

Nažalost, sistemsko i naučno izučavanje discipline forenzičnog računovodstva na visokoškolskim obrazovnim institucijama u BiH ne postoji. Savez računovođa, revizora i finansijskih radnika Federacije BiH i Savez računovođa i revizora Republike Srpske (RS), od 2006.god. provode programe sticanja zvanja računovodstvene profesije predviđene Zakonom o računovodstvu i reviziji BiH (Krišto, 2010), tj. za zvanja: certificirani računovodstveni tehničar, certificirani računovođa i ovlašteni revizor, a od 2012.god. i programe testiranja za sticanje zvanja: ovlaštenog internog

revizora i ovlaštenog procenitelja. Savez računovođa i revizora RS, od 2013.god. nudi mogućnost sticanja zvanja certificiranog forenzičnog računovođe, dok se programi obuke i certifikacije forenzičnih računovođa u Federaciji BiH još ne provode. Navedeno stanje ima direktne negativne repokusije na celokupnu BH privredu, budući da borbu protiv računovodstvenih prevara vode interni i eksterni revizori, te različiti nadzorni organi, a praksa širom sveta pokazala je da je to ipak neadekvatna i neefikasna borba protiv prevara u domenu finansijskog izveštavanja.

6 ZAKLJUČAK

Cilj i svrha izrade i prezentacije finansijskih izveštaja privrednih društava jeste istinito informisanje širokog spektra različitih korisnika finansijskih izveštaja o finansijskom stanju, rezultatu poslovanja, novčanim tokovima, kapitalnim promenama i svim značajnim informacijama u vezi poslovanja pravnog lica tokom određenog razdoblja poslovanja. Nažalost, praksa finansijskog izveštavanja u svetu, pa i u BiH, umnogome je opterećena upotrebom nedozvoljenih računovodstvenih tehnika s ciljem friziranja finansijskih pozicija u skladu sa interesima računovođa/menadžera/vlasnika društva. U takvim okolnostima upitna je korisnost prezentiranih finansijskih izveštaja kao i kvalitet donesenih poslovnih odluka na bazi istih.

Oči javnosti dugo vremena bile su usmerene prema revizorima očekujući da će isti kroz proces revizije finansijskih izveštaja otkriti sve prevare počinjene u društvima čije finansijske izveštaje revidiraju. Nažalost, očekivanje da će revizor otkriti sve računovodstvene prevare počinjene u društvu bila je samo utopija za one koji nisu poznavali delokrug rada revizora. Nada za efikasnije otkrivanje računovodstvenih prevara danas se polaže u novu računovodstvenu disciplinu – forenzično računovodstvo i novo zvanje računovodstvene profesije – forenzični računovođa.

7 WORKS CITED

- Belak, V. (2011). *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*. Zagreb: Belak Excellens.
- Griffiths, I. (1986). *Creative Accounting*. London: Irwin.
- Isaković-Kaplan, Š. (2014). Motivi i posljedice upotrebe kreativnog računovodstva u privrednim društvima u BiH. *Zbornik radova s međunarodne znanstvene i stručne konferencije: 15*.

- Međunarodna znanstvena i stručna konferencija "Računovodstvo i menadžment"* (pp. 89-100).
 Rovinj: Hrvatski računovođa. Retrieved from <http://www.hrvatski-racunovodja.hr/data/pub/2014-rim-zbornik-znanstveni.pdf>
- Kolar, I. (2010). Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala? *Acta economica*, 8(12), 81-101.
- Krišto, B. (2010, Dec 30). Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 16(83), 1-100. Retrieved from <http://www.fmf.gov.ba/zakoni/2010/bosanski/pravilnici/Zakon%20o%20racunovodstvu%20i%20reviziji%20u%20Federaciji%20BiH.pdf>
- Ratley, J. D. (2014). *Report to the nations on occupational fraud and abuse*. Retrieved from ACFE: <http://www.acfe.com/rtnn/docs/2014-report-to-nations.pdf>
- Schilit, M. (1993). *Financial Shenanigans: How to detect accounting gimmicks & fraud in financial reports*. McGraw Hill.
- Schilit, M. (2002). *Financial Shenanigans: How to detect accounting gimmicks & fraud in financial reports*. McGraw Hill.
- Schilit, M., & Perler, J. (2010). *Financial Shenanigans: How to detect accounting gimmicks & fraud in financial reports*. McGraw Hill.
- Singleton, W., & Singleton, J. (2010). *Fraud auditing and forensic accounting. fourth edition*. John Wiley & Sons.
- Standard. (2009, Dec 15). *Međunarodni revizijski standard 240 – Revizorove odgovornosti u vezi s prevarama u reviziji finansijskih izvještaja*. Retrieved from SRRF BiH: http://www.srrf-bih.org/pdf/2013/02/Međunarodni_revizijski_standardi-1.pdf
- Stolowy, H., & Lebas, M. (2002). *Corporate Financial Reporting: A Global Perspective*. Thomson Learning.

PRILOG: SPSS ispisi

Tabela 4. Rezultati primene Wilcoxon-ovog rang testa za testiranje razlike u primeni tehnika kreativnog računovodstva u domenu priznavanja prihoda i domenu priznavanja rashoda – Rangovi

Ranks				
		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja rashoda – Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja prihoda	Negative Ranks	28 ^a	32,59	912,50
	Positive Ranks	28 ^b	24,41	683,50
	Ties	65 ^c		
	Total	121		
a. Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja rashoda < Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja prihoda				
b. Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja rashoda > Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja prihoda				
c. Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja rashoda = Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja prihoda				

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Tabela 5. Rezultati primene Wilcoxon-ovog rang testa za testiranje razlike u primeni tehnika kreativnog računovodstva u domenu priznavanja prihoda i domenu priznavanja rashoda – Test statistike

Test Statistics ^b	
	Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja rashoda - Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja prihoda
Z	-,966 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,334
a. Based on positive ranks.	
b. Wilcoxon Signed Ranks Test	

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Tabela 6. Rezultati primene Friedman-ovog testa za testiranje razlike u primeni tehnika kreativnog računovodstva u područjima prihoda, rashoda, sredstava, obaveza, kapitala i beleški – rangovi

Ranks	
	Mean Rank
Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja prihoda	2,95
Područje: kreativno računovodstvo u domenu priznavanja rashoda	2,77
Područje: kreativno računovodstvo u domenu vrednovanja sredstava	3,55
Područje: kreativno računovodstvo u domenu vrednovanja obaveza	3,70
Područje: kreativno računovodstvo u domenu vrednovanja kapitala	4,16
Područje: kreativno računovodstvo u domenu beleški uz finansijske izveštaje	3,87

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Tabela 7. Rezultati primene Friedman-ovog testa za testiranje razlike u primeni tehnika kreativnog računovodstva u područjima prihoda, rashoda, sredstava, obaveza, kapitala i beleški – test statistike

Test Statistics ^a	
N	120
Chi-Square	67,515
df	5
Asymp. Sig.	,000
a. Friedman Test	

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Tabela 9. Rezultati Wilcoxon-ovog rang testa za testiranje razlike u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose uvećanju i smanjenju pozicija prihoda u finansijskim izveštajima – test statistike

Test Statistics ^b	
	Ostavljanje prihoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu - Priznavanje u tekućem periodu prihoda koji se odnose na buduću period
Z	-1,593 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,111
a. Based on negative ranks.	
b. Wilcoxon Signed Ranks Test	

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Tabela 8. Rezultati Wilcoxon-ovog rang testa za testiranje razlike u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose uvećanju i smanjenju pozicija prihoda u finansijskim izveštajima – rangovi

Ranks				
		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Ostavljanje prihoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu - Priznavanje u tekućem periodu prihoda koji se odnose na budući period	Negative Ranks	22 ^a	26,55	584,00
	Positive Ranks	33 ^b	28,97	956,00
	Ties	63 ^c		
	Total	118		
a. Ostavljane prihoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu < Priznavanje u tekućem periodu prihoda koji se odnose na budući period				
b. Ostavljane prihoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu > Priznavanje u tekućem periodu prihoda koji se odnose na budući period				
c. Ostavljane prihoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu = Priznavanje u tekućem periodu prihoda koji se odnose na budući period				

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja

Tabela 10. Rezultati Wilcoxon-ovog rang testa za testiranje razlike u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose uvećanju i smanjenju pozicija rashoda u finansijskim izveštajima – rangovi

Ranks				
		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Ostavljanje rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu - Priznavanje u tekućem periodu rashoda koji se odnose na budući period	Negative Ranks	24 ^a	28,88	693,00
	Positive Ranks	33 ^b	29,09	960,00
	Ties	56 ^c		
	Total	113		
a. Ostavljane rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu < Priznavanje u tekućem periodu rashoda koji se odnose na budući period				
b. Ostavljane rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu > Priznavanje u tekućem periodu rashoda koji se odnose na budući period				
c. Ostavljane rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu = Priznavanje u tekućem periodu rashoda koji se odnose na budući period				

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Tabela 11. Rezultati Wilcoxon-ovog rang testa za testiranje razlike u učestalosti primene tehnika kreativnog računovodstva koje doprinose uvećanju i smanjenju pozicija rashoda u finansijskim izveštajima – test statistike

Test Statistics ^b	
	Ostavljanje rashoda tekućeg perioda za priznavanje u budućem periodu - Priznavanje u tekućem periodu rashoda koji se odnose na budući period
Z	-1,082 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,279
a. Based on negative ranks.	
b. Wilcoxon Signed Ranks Test	

Izvor: Podaci su rezultat vlastitog istraživanja autora

Datum prve prijave: 05.11.2014.
Datum prijema korigovanog članka: 30.03.2015.
Datum prihvatanja članka: 02.04.2015.

Kako citirati ovaj rad? / How to cite this article?

Style – APA Sixth Edition:

Isaković-Kaplan, Š., & Delalić, A. (2015, jul 15). Kreativno računovodstvo u privrednim društvima u bih. (Z. Čekerevac, Ed.) *FBIM Transactions*, 3(2), 33-45. doi:10.12709/fbim.03.03.02.05

Style – Chicago Sixteenth Edition:

Isaković-Kaplan, Ševala, and Adela Delalić. 2015. "Kreativno računovodstvo u privrednim društvima u bih." Edited by Zoran Čekerevac. *FBIM Transactions* (MESTE) 3 (2): 33-45. doi:10.12709/fbim.03.03.02.05.

Style – GOST Name Sort:

Isaković-Kaplan Ševala and Delalić Adela Kreativno računovodstvo u privrednim društvima u bih [Journal] // *FBIM Transactions* / ed. Čekerevac Zoran. - Beograd : MESTE, jul 15, 2015. - 2 : Vol. 3. - pp. 33-45.

Style – Harvard Anglia:

Isaković-Kaplan, Š. & Delalić, A., 2015. Kreativno računovodstvo u privrednim društvima u bih. *FBIM Transactions*, 15 jul, 3(2), pp. 33-45.

Style – ISO 690 Numerical Reference:

Kreativno računovodstvo u privrednim društvima u bih. **Isaković-Kaplan, Ševala and Delalić, Adela.** [ed.] Zoran Čekerevac. 2, Beograd : MESTE, jul 15, 2015, *FBIM Transactions*, Vol. 3, pp. 33-45.